

Józefcki, Jan

Przejście miasta Mogielnica z rąk kościelnych w szlacheckie (1778-1790)

Rocznik Mazowiecki 14, 219-222

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MISCELLANEA

Jan Józefcki

Przejście miasta Mogielnica z rąk kościelnych w szlacheckie (1778–1790)

Mogielnica należy do najstarszych miejscowości zachodniego Mazowsza, a pierwszą wzmiankę o jej istnieniu odnotowano w 1248 r. z okazji nadania jej dla klasztoru Cystersów w Sulejowie w zamian za wieś Ilów¹.

W XII i początkach XIII w. Mogielnica stanowiła centrum dóbr klasztoru sulejowskiego na Mazowszu, które składały się ze wsi Mogielnica oraz Otałąż i Otałążka. Być może względy praktyczne skłoniły Cystersów do wybudowania w Mogielnicy kościoła na miejscu istniejącej już przy nadaniu kaplicy i uzyskania u książąt mazowieckich zgody na lokalizację targów. Już na początku XIV w. Mogielnica miała warunki na lokalizację tutaj miasta, a S. Pazyra założenie miasta w Mogielnicy datuje na 1317 r.² i przypisuje je księciu Siemowitowi II.

A. Swieżawski zakwestionował tę datę³, wg mnie słusznie, gdyż dokument, na który powołuje się S. Pazyra, jest raczej zezwoleniem księcia na lokowanie miejscowości klasztornych na prawie niemieckim, natomiast nie wspomina nic o założeniu miasta.

Datę lokacji miasta Mogielnica należy więc w przybliżeniu określić na lata 1313–1350, kiedy dokument księcia Siemowita III już wyraźnie nazywa Mogielnicę miastem⁴.

Jako ośrodek miejski Mogielnica z trudem osiągnęła rangę miasta średniej wielkości, na co wpływ miał szczupły rynek lokalny i bliskie sąsiedztwo innych miast, a zwłaszcza Nowego Miasta i Goszczyna⁵.

¹ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (dalej BUW), Zb. dok. perg., sygn. 1838; *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza* (dalej NKDM), wyd. J. Sułkowska-Kuraś i in., Wrocław 1989, cz. 2, nr 6.

² *Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego*, wyd. J. T. Lubomirski, Warszawa 1863, dod. nr 5; S. Pazyra, *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959, s. 111.

³ A. Swieżawski, *Rawskie księstwo Piastów mazowieckich 1313–1462. Dzieje polityczne*, w: *Mazowsze i Ruś Czerwona w średniowieczu. Wybór pism*, Częstochowa 1997, s. 211; BUW, Zb. dok. perg., sygn. 1840; NKDM, cz. 2, nr 302.

⁴ BUW, Zb. dok. perg., sygn. 1840; NKDM, cz. 2, nr 302.

⁵ A. Bartoszewicz, *Mogielnica. Z dziejów małego miasta mazowieckiego w późnym średniowieczu*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne”, R. III, 1997, nr 1, s. 211–223.

W XVI w. w okresie największej prosperity miast mazowieckich Mogielnica, aczkolwiek zaliczona do miast, pod względem wielkości płaconego szosu znajdowała się w dolnej części tabeli. W 1578 r. mieszczanie mogielniccy zapłacili 138 zł. Najwięcej szosu wpłynęło z Łowicza — 906 zł 26 gr, najmniej z Trębek — 15 zł⁶.

Cała parafia mogielnicka w 1579 r. (bez gruntów miejskich) dysponowała arealem ziemi ornej o powierzchni 66 łanów, z czego 30 łanów należało do klasztoru sulejowskiego⁷.

W XVII w. na rozwój miasta główny wpływ miał kryzys gospodarczy w rolnictwie i wojny ze Szwecją w latach 1655–1657, w czasie których Mogielnica poniosła wprawdzie straty w zabudowie i spadła w niej liczba ludności, jednak sytuacja ta dotyczyła wszystkich miast zachodniego Mazowsza. Rozpiętość w wysokości podatku poglównego płaconego przez miasta ziemi rawskiej w 1662 r. była dość znaczna⁸: Rawa — 405 zł, Skierniewice — 385 zł, Jeżów — 288 zł, Nowe Miasto — 202 zł 15 gr, Głowno — 190 zł 15 gr, Mogielnica — 169 zł, Biała — 82 zł, Budziszewice — 73 zł.

Po stagnacji w końcu XVII w. przyszedł trudny okres lat 1700–1725, kiedy obok długoletnich wojen wystąpiły klęski żywiołowe w postaci nieurodzajów wynikłych z anomalii pogodowych oraz wielkich epidemii dżumy w latach 1708–1713. Zubożenie chłopów w okolicznych wsiach rzutowało też na sytuację mieszczan. W aktach miejskich z tego okresu spotykamy częste wzmianki, iż mieszczanie mogielniccy za długi tracili swoje domy i działki⁹.

W latach 1706 i 1708 opat sulejowski Justynian Bernard Zaruski potwierdził przywileje mieszczan mogielnickich, starając się bronić ich przed wyzyskiem dzierżawców¹⁰, oraz uregulował kontrowersje pomiędzy wsiami Miechowice i Główczyń w sprawie wspólnego pastwiska używanego też przez mieszczan¹¹.

Z opisu miasta z 1724 r. wynikało, że obok rynku w Mogielnicy były tylko 4 ulice, a ze 184 działek miejskich większość była zamieniona na ogrody. Wiele działek było własnością proboszcza mogielnickiego lub opata sulejowskiego i były dzierżawione bogatszym mieszkańcom za czynsz.

Grunty rolne posiadało 49 mieszczan. Obszar gospodarstw określono w „działkach”, nie pisząc bliżej, jaką część łanu stanowił taki dział. Wielkość gospodarstw była zróżnicowana. Najmniejsze gospodarstwa, liczące $\frac{1}{4}$ działu, były trzy. Gospodarstw $\frac{1}{2}$ -działowych było 10, $\frac{3}{4}$ -działowych — 4, 1-działowych —

⁶ *Księgi podskarbińskie z czasów Stefana Batorego (1576–1586)*, wyd. A. Pawiński, „Źródła Dziejowe” 1881, t. IX, s. 279.

⁷ *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym opisana przez Adolfa Pawińskiego*, „Źródła Dziejowe” 1892, t. XVI, *Mazowsze*, t. 5, s. 173.

⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej AGAD), Archiwum Skarbu Koronnego, rejestry poglównego generalnego woj. podlaskiego i rawskiego 1662–1676, sygn. 1/70, k. 955–963.

⁹ AGAD, Archiwum Lubomirskich z Małej Wsi (dalej Arch. Lub.), Kopiarz przywilejów m. Mogielnicy, sygn. IA/72, nlb.

¹⁰ Biblioteka Oddziału PAN w Krakowie (dalej PAN Kr.), Zb. rkp., Kopie dokumentów miejskich, sygn. 705/II, s. 541–545.

¹¹ AGAD, Arch. Lub., sygn. IA/70, nlb.

11, od 1 do 2 działów — 10, a od 2 do 3 działów — 8. Największe były gospodarstwa $3\frac{1}{2}$ -działowe i było ich trzy. Jedno z tych największych obszarowo gospodarstw należało do burmistrza Jana Smolagi.

Organizowano cztery jarmarki i cotygodniowe targi, z których opłaty stanowiły dochód opata klasztoru sulejowskiego. Z opisu wynika, że nawet komorników miejskich pociągano do pańszczyzny w żniwa, a mieszczanie musieli mleć zboże w młynach klasztornych w Miechowicach lub Otałążu pod groźbą jego konfiskaty¹².

O upadku gospodarczym dóbr klasztornych w tym czasie świadczy fakt, że w czasie spisu z 1724 r. odnotowano spadek liczby osiadłości we wszystkich wsiach. We wsi Otałąż było 7 gospodarstw (poprzednio 12), w Otałążce liczba gospodarstw spadła z 10 do 4, a we wsi Popowice z 10 do 3.

W 1729 r. dokumentem wystawionym w Sulejowie 12 marca opat Bernard Wierzbowski określił nowy tryb ustalania powinności mieszczan mogielnickich, zmieniając niektóre powinności w naturze na czynsz¹³. Następne lata przynosiły coraz więcej nieporozumień pomiędzy mieszczanami mogielnickimi a opatami sulejowskimi i ich dzierżawcami. Mieszczanie musieli się czuć pokrzywdzeni, skoro na ich prośbę następca opata Wierzbowskiego Robert Bardecki, zniósł „niektóre przykrości i zbytne powinności”, a potwierdził przywilej z 1706 r. Stosowny dokument wystawiono 18 I 1749 r.¹⁴

W latach następnych nieporozumienia pomiędzy mieszczanami a konwentem sulejowskim pogłębiały się. Z dokumentu wystawionego 16 XII 1775 r. wynika, że mieszczanie mieli głównie pretensje do właścicieli miasta o:

- pociąganie ich do prac polowych na rzecz klasztornych folwarków,
- wybieranie czynszów i danin nie według przywilejów, ale według własnego uznania,
- zabranie części gruntów miejskich,
- dopuszczenie do praw miejskich osiedlonych w mieście Żydów,
- przywłaszczenie propinacji miejskiej¹⁵.

Ostatecznie proces zakończył się wyrokiem sądu asesorskiego wydanym w Mogielnicy 4 VI 1777 r. Jego wyrok przyznawał rację obydwu stronom, ale żadnej nie zadowolili. Generalnie jednak należy stwierdzić, że w przypadku gdy żadna ze stron nie mogła dowieść swych racji, przyznawano rację konwentowi sulejowskiemu¹⁶.

Już w dwa lata później, w 1779 r., zawarto kontrakt pomiędzy przeorem i konwentem sulejowskim a wojewodą rawskim Bazylim Walickim o zamianę miasta i dóbr Mogielnica, składających się z czterech wsi: Miechowice, Popowi-

¹² BUW, Zb. rkp., Dokumenta niektóre y kopie przywilejów miasta Mogielnicy, służące do akt w sprawie Bazylego Walickiego z miastem Mogielnica, sygn. 1849, k. 39.

¹³ AGAD, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (dalej KRSW), Kopie przywilejów miast guberni warszawskiej, sygn. 460g, k. 252–254.

¹⁴ PAN Kr., Zb. rkp., sygn. 705/II, k. 547–548.

¹⁵ AGAD, KRSW, sygn. 460g, k. 93–99.

¹⁶ BUW, Zb. dok. pap., sygn. 1845.

ce, Otałąż i Otałążka, na inne dobra położone bliżej klasztoru w województwach sieradzkim i sandomierskim¹⁷.

Z treści kontraktu wynika, że przyczyną zamiany były trudności w zarządzaniu dobrami z uwagi na ich oddalenie od klasztoru. Z konieczności, dobra wypuszczano w dzierżawę świeckim osobom, co powodowało ich dewastację. Wiele kłopotu sprawić miał również klasztorowi „przykry i kosztowny proces z miasteczkiem Mogielnica”.

Dobra mogielnickie oszacowano na 120 tys. zł i takiej wartości dobra miał otrzymać klasztor. Wstępną zgodę na zamianę wyraził 11 IV 1778 r. komisarz generalny Zakonu Cystersów w Polsce opat pelpliński Gortatowski, jednak aby transakcja zamiany mogła dojść do skutku, konieczna była rewizja kontraktu i zgoda Stolicy Apostolskiej i Sejmu Rzeczypospolitej. Nuncjusz papieski wyznaczył komisję, która dokonała przeglądu dóbr przeznaczonych do zamiany z obydwu stron, i w czasie prac tej komisji podwyższono ocenę za dobra mogielnickie o 4 700 zł, co zaakceptował wojewoda Walicki¹⁸. 17 VI 1778 r. zawarto wstępny kontrakt w Warszawie, zobowiązując wojewodę Walickiego, aby załatwił zgodę Sejmu, podczas gdy opat sulejowski miał czynić starania o zgodę Stolicy Apostolskiej. Ostateczny akt przekazania dóbr spisano w Sulejowie 19 III 1779 r. Ze strony klasztoru podpisał go opat Antoni Alberyk Wyganowski, a ze strony wojewody Walickiego sędzia ziemski woj. rawskiego Jan Rzeczożarski jako specjalny plenipotent.

Zgodę Stolicy Apostolskiej na zamianę dóbr konwent sulejowski uzyskał wkrótce po zawarciu kontraktu, natomiast trudniej było z uzyskaniem zgody Sejmu. W aktach Sejmu Czteroletniego zachowała się prośba opata sulejowskiego o zatwierdzenie zamiany, datowana 19 III 1790 r.¹⁹ Sejm wyraził zgodę na zamianę 17 maja tegoż roku²⁰.

Zamiana ta nie wpłynęła w żadnym stopniu na pretensje mieszczan, które były kierowane do nowego właściciela. Proces pomiędzy wojewodą Walickim, a miastem Mogielnica toczył się w czasach zaboru pruskiego, w latach 1796–1798²¹, a następnie w czasach Królestwa Polskiego.

Miasto rozwijało się powoli. W 1797 r. było tu 742 mieszkańców i 101 domów oraz 76 pustych placów²², a w 1827 r. już 146 domów i 1 841 mieszkańców²³.

¹⁷ BUW, Zb. rkp., Copia documentorium in causa Mogielnica c[ontra] palat[inum] de Walicki, sygn. 1848, k. 36–42.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ AGAD, Archiwum Sejmu Czteroletniego, Diariusz Sejmu Czteroletniego wraz z licznymi „głosami” posłów in extenso. Sesje 257–284, sygn. 7, k. 203.

²⁰ *Volumina legum*, wyd. J. Ochryzko, Kraków 1889, t. IX, s. 173.

²¹ AGAD, KRSW, sygn. 460g, k. 250; BUW, Zb. rkp., Acta maualia de Just[i]z Com[missar] Kohlen in Sechen der Bürgerschaft des Magistras zu Mogielnica ehtgegen den Woyewoden v. Walicki, sygn. 851, k. 7–8.

²² A. C. Holsche, *Geographie und Statistik West, Süd und Neustpreussen*, Berlin 1804, t. II, s. 382–383.

²³ *Tabela miast, wsi i osad Królestwa Polskiego*, Warszawa 1827, t. II.